

ŠIUOLAIKINĖ LIETUVIŲ PROBLEMINE-PSICHOLOGINĖ PAAUGLIŲ LITERATŪRA LITERATŪROS TEOLOGIJOS POŽIŪRIU

Asta Gustaitienė

Lituanistikos katedra
Vytauto Didžiojo universitetas
Putvinskio g. 23, LT-44243

Lietuvių literatūros katedra
Literatūros ir kultūros tyrimų institutas
Vilniaus universitetas

Elektroninis paštas: asta.gustaitiene@vdu.lt
Telefonas: +37037 327 830

Pateikta: 2017 m. balandžio 12d.; priimta spausdinti: 2018 m. birželio 15 d.

DOI:10.13165/SMS-18-10-1-06

Santrauka. Straipsnyje literatūros teologijos požiūriu analizuojama XXI a. lietuvių problemine psichologine literatūra. Taikomas hermeneutinis metodas. Siekiama atskleisti, koks išryškėja paauglio santykis su Dievu geriausioje tokio pobūdžio problemine-psichologinėje literatūroje, kokie sleidžiasi Dievo įvaizdžiai, kaip paaugliams jų krikščioniškas tikėjimas (ne)padeda išgyventi sudėtingiausias jų gyvenimo patirtis, kaip vaizduojami dvasininkai. Tyrinėjama Rebekos Unos, Nijolės Kepenienės, Ilonos Ežerinytės, Unės Kaunaitės, Kazio Sajos ir kitų prozininkų kūriniai. Svarbiausiuju teoriniu pagrindu bus meno teologo ir filosofo Garcios-Riveros teorinės įžvalgos, susijusios su meno ir teologijos sąsajomis bei sąveikomis, tyrinėjant kūrinius, aspektiškai remiamasi šiuolaikine vaikų literatūra.

Reikšminiai žodžiai: paauglių problemine-psichologinė literatūra, literatūros teologija, literatūros filosofija, Dievas ir tikėjimas, biblioterapija, dvasininkų įvaizdžiai.

Šio straipsnio tikslas – literatūros teologijos požiūriu tyrinėti naujausiąją prozą paaugliams. Keliamas klausimas, kokios tendencijos mąstant apie paauglio ir Dievo santykį literatūroje išryškėja tyrinėjant XXI a. lietuvių probleminę-psichologinę prozą, kiek ir kaip paauglių literatūroje keliamas Dievo klausimas, kiek Dievas yra svarbus paaugliams sprendžiant egzistenciškai sudėtingiausius gyvenimo klausimus, kiek paauglių personažų krikščioniškasis tikėjimas determinuoja jų pasirinkimus? Šią temą paskatino rinktis nuosekliai (dažnai drauge su literatūrologais ir teologais) atliekami šiuolaikinės paauglių literatūros tyrimai krikščioniškuoju aspektu, kuriuose matyti aiški tendencija – dėsningai paauglių literatūroje ima dominuoti sekuliarumas, abejingumas Dievo ir tikėjimo klausimams arba, atvirkščiai paaugliškas kritiškumas ir maištas. Kaip rodo pasaulyje atliekami paauglių literatūros tyrimai (Jennifer Miskec ir Katherine C. Schmidt¹, Gary Schmidt², Frank P. Riga³), Dievo klausimai šiuolaikinės paauglių literatūros meninėje realybėje išskyla vis rečiau, nedažnai vaizduojami pagrindiniai personažai, kurių gyvenimo pasirinkimus motyvuotų ar bent lemtų jų santykis su Dievu, tikėjimas. Net ir kūrinuose vaizduojamos dvasinės būtybės, angelai, dažnai literatūroje nebeturi tradicinio sakralumo, o, atvirkščiai, dažnai yra deskralizuotos būtybės (tai atskleidžia, pavyzdžiui, 2013 metais apginta Eleni Chelioti daktaro disertacija⁴). Kaip rodo pasaulinės tendencijos, tokia literatūra dažnai jau nebeturi kanoniškos paauglių literatūrai geros pabaigos. Straipsnyje nuosekliausiai bus tyrinėjami Rebekos Unos („Šeštadienį, aštuntą valandą“, 2017), Ilonos Ežerinytės („Verksnių klubas“, 2017) kūriniai, aspektiškai bus minimi XXI a. pasirodžiusios probleminės-psichologinės prozos laukui priskiriamos Renatos Šerelytės, Vytautės Žilinskaitės, Bitės Vilimaitės, Lauros Varslauskaitės, Dainos Opolskaitės, Vytauto Račicko apysakos. Svarbiausiuoju teoriniu pagrindu bus meno teologo ir filosofo Garcios-Riveros teorinės įžvalgos, apibrėžiančios meno (literatūros) teologijos sampratą, aptartą jo knygoje „Žaizdota nekaltybė“⁵. Ypač svarbi filosofo išryškinta skirtis tarp dažnai painiojamų sąvokų (religinis / dvasinis / teologinis) ir tai, kaip jis apibrėžia teologinį požiūrį į meną (literatūrą): „Teologinė meno dimensija nėra tik ta, kuri tik paprasčiausiai rūpinasi išryškinti religinį ar dvasinį meno aspektą, bet taip pat labiau gilinasi į meno įkvėpto žmogaus galimybę keistis, taip pat į tokio meno galią stimuliuoti žmonių tarpusavio lojalumą (ištikimybę) atsidadimą vienas kitam ir Dievui. Teologinė meno dimensija susijusi su religiniu požiūriu suvokiant meną.(...)Teologija, aš tikiu, yra tikėjimas, siekiantis supratimo.“⁶ Tyrinėjant kūrinius, taikomas interpretacinis metodas.

- 1 Miskec J., Schmidt K., „Catholicism in YA Literature: A Theological Perspective.“ *The Looking Glass: New Perspectives on Children’s Literature*, 2010, 14, 2, [prieiga internete: <https://www.lib.latrobe.edu.au/ojs/index.php/tlg/article/view/226/224>, žiūrėta 2017 05 05].
- 2 Schmidt G., „The Last Taboo: The Spiritual Life in Children’s Literature.“ *The Five Owls XV*, 2000, 2, 25–27
- 3 Riga P. F., „Religion in Children’s Literature“, *Children’s Literature Association Quarterly*, 1989, 14, 1.
- 4 Chelioti E., „The Secular Angel in Contemporary Children’s Literature: David Almond, Philip Pullman, 2013, and Cliff McNisch“, Birmingham: The University of Birmingham, [prieiga internete: <<http://etheses.bham.ac.uk/4277/1/Chelioti13PhD.pdf>>, žiūrėta 2017-07-15].
- 5 Garcia-Rivera A., *A Wounded Innocence: Sketches for a Theology of Art*, 2003, Minnesota: A Michael Glazier Book, The Liturgical Press.
- 6 *Ibid.*, p. 34.

Ivadas

Šiuolaikinė paauglių literatūra – dinamiška ir kintanti. Kokie procesai, susiję su krikščioniškaisiais kontekstais, su Dievo vaizdavimu gali būti stebimi vertinant paauglių literatūrą? Vienas iš svarbiausių paaugliams skirtų literatūros žanrų – probleminė-psichologinė (sunkiojo realizmo) literatūra, kurioje meniškai tyrinėjama kokia nors paauglių personažą kamuojanti problema (sunkios, nepagydomos ligos, socialinė atskirtis, priklausymas sektoms, priklausomybės, įvaikinimas, išorinis bjaurumas, tėvų skyrybos, gyvenimas globos institucijose, atskirtis dėl tautinės / seksualinės tapatybės, patyčios) orientuoja jį, veikėją, į nihilistinių santykių su tikrove, neišvengiamai pastatantį paauglį su savimi, su kitais, iškelia svarbiausią egzistencinį klausimą – būti ar išeiti, kelia pyktus klausimus Dievui (kodėl man taip, už ką, kodėl gimiau tokioje, o ne kitoje šeimoje, kodėl sergu, kodėl iš manęs šaiposi, kodėl esu nuskriaustas, kodėl esu kitoks nei visi kiti). Tokie klausimai – bylūs ir nebylūs – rėkte išrėkiami personažų ir pačia savo esme tokios knygos siužeto požiūriu orientuotos į sunkius, nemalonus dalykus, jų meninį tyrinėjimą. Vis dėlto giluminė tokių knygų misija – biblioterapinė: padėti skaitytojui paaugliui, ypač išgyvenančiam panašias kaip personažai situacijas, susitapatinti su jais (su tos pačios lyties, to paties amžiaus ir tokią pačią ar panašią problemą išgyvenančiu paaugliu(e)), pasijusti nebe vienišu savo atskirtyje, panašiai kaip ir knygos personažas, pamatyti šviesių spalvų, prisijaukinti savo problemą, kad ji nebebūtų mano egzistencijos centras, bet, svarbiausia, – tokių knygų misija yra padėti vaikui paaugliui atleisti savo artimiesiems, pirmiausia tėvams, Dievui ir sau rasti jėgų toliau gyventi ir gyventi prasmingai.

Dievo ir dvasininkų įvaizdžiai

Žvelgiant abstrakčiai į lietuvių probleminės psichologinės literatūros lauką matyti, kad daugelyje kūrinių yra bent aspektiškai, bent labai punktyriškai keliami su Dievu, krikščioniškuoju tikėjimu susiję klausimai, tačiau Dievo vaizdinys yra sinkretinis, religingumas, dalykai, susiję su religija, pinasi su magija, New Age'o praktikomis ir pan. Pavyzdžiui, netikėtai atradęs prarastą žiedą, Vytautės Žilinskaitės sukurtas personažas Kintas pagalvoja, jog žiedas atsirado todėl, kad yra „Lurde užkalbėtas“⁷. Pats žodis „užkalbėtas“, skirtingai nei „palaimintas“, priklauso magiškajai realybei, visai nesusijusiai su krikščionybe. Nuosekliai klimpdamas į melų (nusikaltimų) liūną, Kintas drauge dažnai mąsto ir apie Dievą, kaltina jį, diskutuoja su juo: „Ir jis, ak ir jis skrietų kartu, jei turėtų kormorano sparnus arba bent motorėlį ant nugaros kaip Karlsonas nuo stogo. Šykštuolis tasai Sutvėrėjas, pagailėjęs žmogui sparnų. Nereikėtų lėktuvų, automobilių, traukinių, motociklų, nieko... Žemė švari, dangus švarus, ko daugiau Dievui? Bet ne: ropok, žmogau, su vabalais... dėkoki, melskis, žegnokis kaip Antosė... fu!“ Ši citata labai svarbi, nes parodo, kaip paauglio personažo sąmonėje yra susiformavęs vienas iš vokiečių teologo ir filosofo Karlo Frielingsdorfo⁸ apibrėžtų demoniškųjų Dievo įvaizdžių – baudžiančių, reikalaujančių, varžančių. Paauglys Kintas diskutuoja su Dievu. Tai

7 Žilinskaitė V, Kintas: Vilnius: Alma littera, 2006, p. 73.

8 Frielingsdorf K. Demoniški Dievo įvaizdžiai, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai, 2003

gana tipiškas motyvas paauglių literatūroje. Dievas čia iškyla kaip apribojantis žmogų, kažko neleidžiantis, verčiantis jam keliaklupsčiauti, melstis. Personažui paaugliui nepatraukliausi atrodo trys dalykai: malda (tiesioginis bendravimas su Dievu), dėkojimas (suvokimas pasaulio ir savęs jame kaip dovanos, priėmimas viso to) ir žegnojimosi (išorinio ženkle, viešo paliudijimo, kad esu Dievo ir priklausau Dievui).

Dar daugiau demoniškujų Dievo įvaizdžių galima matyti Nijolės Kliukaitės romane „Mirties vandenynas“. Čia paauglė Adelė, pasakotoja, atrodytų, ieško bet neranda Dievo, nežino, kaip galėtų jį prisišaukti, Dievą, kuris yra toli. Krikščioniškieji kontekstai paauglės kalboje iškyla netikėtai, disonuoja su kasdieniais, žemiškais dalykais, apie kuriuos kalbama, kurie minimi. Pavyzdžiui, mama su dukra užsuka į degalinę, kurioje mama savo dukrai praneša: „nusiprausime“, o tai reiškia, kad bus plaunama mašina. Išgirdusi šį mamos žodį, paauglė personažė neadekvačiai stipriai sureaguoja: „Praneša kaip gerąją žinią. Kristus prisikėlė, Aleliuja“⁹. Paauglė-personažė ironizuoja mamos žodžius, jos kalbą, vertina jos veiksmus, pritraukdama krikščioniškuosius tekstus, ir taip juos iškart perkelia į profanišką kontekstą. Tarsi rentgenu šioje apysakoje paaugliai peršviečia ir savo mokytoją, patikrina, kiek jos įsivaizdavimas apie save, kaip apie kupiną „geranoriškiausių palinkėjimų pasauliui“, iš tiesų veikia. Kiek veikia deklaruojamos vertybės, net pačios geriausias, kiek apie jas verta kalbėti? Mokytojai lituanistei paskelbus rašinio temą: „Mylėkime vieni kitus kaip patys save“, viena iš mokinių iškart pagavusi krikščioniškąją rašinio potekstę, ironiškai tarstelėja: „Prieš rašydami, patariu, sukalbėkite bent jau po tris „Tėve mūsų“, – tarė Morta.“¹⁰

Kaip rodo apysakos kontekstas, pasakotoja greitai perkelia savo sąmonėje esantį Dievo (Jėzaus) įvaizdį ir priskiria jį potencialiam mylimajam, patinkančiam vaikinui, kurį taip ir pavadina – „ilgaplaukis dievas“. Mąstydamą apie potencialią savo tėvų santykių griūtį, į tai personažė žvelgia prisimindama ir apmąstydamą krikščioniškąsias tiesas:

„Padorumas...

Iš ko jis nulipdytas ir kokias šio statinio rišamoji medžiaga?

Dešimt Dievo įsakymų...

Mūsų Dievas truputį medinis, ranka parėmęs galvą, ilga žila jo barzda, jis kalba kunigų, dažniausiai šlamančių suvytusiomis nuo išsižadėjimų lūpomis, tiesas iš lipdiniais ir raižiniais puoštų sakyklų:

Kuo mūsų Dievas geresnis už dešimtrankį ar kokį kitą, tarkim, dramblialgalvį dievą, garbinamą už jūrų marių, kalnų irgi vandenynų?

Neturėk kitų dievų, tik mane vieną!

Nesvetimauk! (- moteriauk!) (- oteriau!)!!!¹¹

Šiuose pasakotojos Adelės žodžiuose matyti, kad ji bando nustatyti, kodėl neveikia ar mažai veikia tikėjimo tiesos: Dievą asocijuoja su sustingusiu laiku (senas Dievas), su nelankstumu ir sustingimu (medinis Dievas), Dievo skelbėjai yra ne „dėl“ Dievo, bet bėgantys nuo gyvenimo („suvytusiomis nuo išsižadėjimų lūpomis“), pabrėžiamas bažnyčių puošnumas („lipdiniais ir raižiniais puoštų sakyklų“). Šioje vietoje pastebėtina,

9 Kliukaitė N. Mirties vandenynas, Klaipėda: Libra Memelensis, 2011, p. 8.

10 Ibid, p. 11.

11 Ibid, p. 47

kad apskritai kalbant apie bažnyčią, iškyla gana archajiškas jos vaizdinys – pamokslai sakomi iš sakyklų, o to jau daugumoje bažnyčių nebėra daroma apskritai.

Negatyvūs Dievo įvaizdžiai iškyla ir Vytauto Račicko apysakoje „Baltos durys“. Šioje knygoje ne kartą jos veikėjai ginčijasi dėl Dievo, prieštarauja, svarsto apie vienas ar kitas tikėjimo tiesas, kur taip pat pagrindinis veikėjas Genas susitinka kelyje žmones, kurie jam kalba apie Dievą atvirai didaktiškai, primityviai, taip, kaip neįmanoma paveikti paauglio. Toks jų kalbėjimas į narkotikus įklimpusiam paaugliui sukelia komišką efektą. Šią situaciją gerai pastebėjo literatūrologė Aleksandra Strelcova, teigdama: „Baltos durys simbolizuojaėjimą į dangų, tačiau tik dorai ir teisingai žemėje gyvenę žmonės gali ten patekti. Genos pokalbyje su dėde atskleidžiama, kad prie šių durų stovi gerasis Dievas su raktais ir „jeigu tikėsi, tai ir pats geras būsi. (...) jeigu būsi geras, Genukai, Dievas gyvens tavo širdy ir sergės nuo visų nelaimių“ Pamokymas, primenantis krikščioniškas XVII a. vaikų knygeles, nuskamba dirbtinai ir ganėtinai juokingai.“¹²

Kita vertus, kai kuriuose paaugliams skirtuose kūriniuose iškyla nuoširdžiai tikintys personažai, gebantys uždegti, gerąją prasme, savo tikėjimu, laikysena paveikti ir kitus. Pavyzdžiui, Justės Petrauskaitės kūrinyje „Juodasis angelas“ į narkotikus įklimpęs personažas Mindaugas įsimyli Marianą, kuri giliai tikinti, nuoširdžiai meldžiasi ir „tai daro kitaip nei kiti. Visų pirma nurimsta ir susikaupia, o tada ima skleisti kaip žiedas“¹³. Tyrinėjant šio personažo vaizdavimą, buvo pastebėta, jog „šis religingos veikėjos paveikslas atrodo gana pavykęs, atskleistas įtikinamai, palyginti su daugybe nesėkmingų kitų rašytojų bandymų“¹⁴.

Žvelgiant į Lietuvos situaciją, visą sovietmetį lietuvių vaikų literatūroje buvo gana nuosekliai kuriamas nepatrauklus, atstumiantis tikinčio žmogaus paveikslas, į tikėjimą žvelgta skeptiškai, ironiškai nepasitikėta tikinčio žmogaus tikėjimo nuoširdumu. Kaip pažymėjo savo monografijoje „Sovietmečio vaizdinys lietuvių vaikų literatūroje vaikams“¹⁵ Loreta Jakonytė, tokio pobūdžio kūrinių pasirodydavo iki pat 9-ojo dešimtmečio vidurio, kur, pavyzdžiui, tikinčios tetos parodomos kaip beviltiškai atsilikusios, negebančios eiti drauge su laiku ir pan. Akivaizdu, kad ir atgavus nepriklausomybę kai kurių vyresnės kartos rašytojų kūriniuose panašių tendencijų išlieka. Pavyzdžiui, Vytautės Žilinskaitės apysakoje „Kintas“ vaizduojama pagyvenusi moteriškė Antosė (ir pats jos vardas semantiškai konotuotas), kuri matoma paauglio Kinto akimis kaip „davatka“, vos iškilus grėsmei, besimeldžianti Marijai, klūpanti prieš šventuosius paveikslus, besizęgnojanti ir pan. Apskritai daugelyje lietuvių autorių kūrinių kritiškai žvelgiama ne tik į tikintį žmogų kaip tokį, bet, ypač, – į dvasininkų (vienuolių) luomui priklausančius personažus. Pavyzdžiui, Bitės Vilimaitės romane „Mergaitės romanas“ gana detalai vaizduojama situacija, kai iš vienuių į kitus namus blaškoma našlaitė Elzė pagaliau tarsi randa prieglobstį

12 Strelcova A. Mirties problematika XXI a. lietuvių paauglių literatūroje, in Vaikų literatūra - laisvė ir kontrolė, Vilnius: 2013, p. 75.

13 Petrauskaitė J. Juodasis angelas, Vilnius: Gimtasis žodis, 2008, p. 29.

14 Gustaitienė A. (Ne)laisvė būti geru paaugliu: teigiamas personažas XXI a. lietuvių paauglių prozoje, in Vaikų literatūra - laisvė ir kontrolė, Vilnius: VU leidykla, 2013, p. 26.

15 Jakonytė L. Šeimos vaizdinys sovietmečių lietuvių vaikų literatūroje: Vilnius: Lietuvių tautosakos ir literatūros institutas, 2016.

vienuolyne, kur prancūzė vienuolė Bernadeta ją ir dar tris mergaites ima globoti, bet kartu projektuoti jų gyvenimo perspektyvą – tapti vienuolėmis. Nuolat pabrėžiamas vienuolės veidmainiškumas, atsispindintis jos „spinduliavo meile“¹⁶ ir kartu „vėl jai prie lūpų buvo prilipusi bjauri šypsenėlė“¹⁷. Ir vienuolės, kaip ir visi kiti, mergaitė išduoda, myli tik tol, kol turi su ja besisiejančių vilčių. Gražiai kūrinyje atskleidžiama, kodėl Elzė netinkanti drauge su kitomis vykti į Prancūziją ir tapti vienuole:

„Tačiau taip išėjo, kad Elzė nepritapo prie tos grupelės, mažų būsimų vienuoliukių, išvažiuojančių į Prancūziją. Ji per mažai meldėsi, per daug skaitė nuotykių knygu, ji greičiausiai sunėšiodavo drabužius, pameddavo pirštines, nerūpestingai plovė vonią, per storai skuto bulves, naktimis, garsiai tapsėdama, eidavo į virtuvę virtis arbatos, - ir dar daug buvo priežasčių, dėl ko ji neįtikėjo seselei Bernadetai.(...) Elzė tikėjosi, kad mediniame Žaliakalnio namelyje ji galės pabūti bent kol baigsis mokslo metai, kad nereikėtų vėl keisti mokyklos, tačiau sesutė Bernadeta taupė prancūzo vyskupo pinigų.“¹⁸

Labai panašūs vienuolių, kurių vienuolystė nepaliudijama jų autentiška džiugia laikysena, nuoširdumu, žmogiškumu, įvaizdžiai iškyla ir Ilonos Ežerinytės kūrinyje „Verksnių klubas“ bei Rebekos Unos apysakoje „Šeštadienį, aštuntą valandą“. Šiuose kūriniuose atskleidžiama, kaip veikėjai paaugliai nusivilia vienuolėmis, pamatę jų statuso ir gyvenimo neatitikimą buitinėse situacijose (mokykloje „Verksnių klubas“, namie – „Šeštadienį, aštuntą valandą“). Visos jos tarsi daro gerus darbus, tačiau yra konservatyvios, nesupranta jaunų žmonių, išoriškai nepatrauklios (įsidėmėtinas Ežerinytės kūrinyje išryškėjęs vienuolės su basomis kojomis ir nenukirptais nagais įvaizdis), svarbiausia, kas pastebima susitapatinus su paaugliu pasakotoju, – neatitikimas tarp šventumą, atsiskyrimą, dievobaimingumą implikuojančio statuso ir išorinės priešingos laikysenos – grubumo, nelinksmumo (tai labai pabrėžiama Ežerinytės kūrinyje), kitaip tariant, šiuo atveju ne kritikuojami dvasininkai patys savaime, bet ironiškai vertinamas neatitikimas tarp to, kuo jie yra, ir to, kuo turėtų būti, t. y. idealaus dvasininko vaizdinio. Kaip tai stipru vertinant iš autodiegetinio personažo perspektyvos, rodo Unos personažės pagalvojimas: „pas Aldoną (vienuolę – A. G.) gyvendama irgi būčiau nutolusi nuo Dievo.“¹⁹

Kazio Sajos apysakoje „Liepsnojanti“ vaizduojamas kunigas Karuža (gana patraukliai sukurtas personažas), kurio, pagyvenusio žmogaus, tikėjimas vertinamas ironiškai; jis pats ironizuoja ir kitų kunigų bei vyskupų tikėjimą. Pasakodamas savo sapną, jis prisipažįsta, kad Dievo taip ir nėra atradęs, o sapne regi: „lipu aukščiau ir matau – ant šakų lyg pavargusios varnos tupi panašūs į mane kunigai, vyskupai ir vienuoliai. Skabo ir graužia dar neprinokusius medžio vaisius. Dar pagalvojau: jums paleis vidurius, mielieji. Ką tuomet darysit? Juk nekakosit ant žmonių...“²⁰ (Saja, 2013, 82). Radvilės močiutė Čiutavija išaiškina kunigo sapną ir jau tiesiogiai jam pasako, kad iš jo gyvenimo būtų buvę daugiau naudos, jei jis būtų buvęs tėvas, geras vyras, pedagogas. Taip tekste ironizuojami kunigų tarnystės be pašaukimo ir tikėjimo ėmėsi kunigai.

16 Vilimaitė B. Mergaitės romanai, Vilnius: Gimtasis žodis, 2004, p. 93.

17 Ibid, p. 107.

18 Ibid, p. 107.

19 Ibid, p. 74.

20 Saja K. 2013. Liepsnojanti, Vilnius: Alma littera

2017 metais Lietuvoje pirmąkart buvo išleista knyga, kuri paauglio santykio su Dievu prasme išskirtinė – tai Rebekos Unos apysaka „Šeštadienį, aštuntą valandą“. Kitame straipsnio poskyryje bus nuosekliau analizuojama ši knyga.

Kai tikėti privalu

2017 metais pasirodė Rebekos knyga, kuri tiek literatūros komisijos, tiek pačių skaitytojų buvo pripažinta geriausia metų knyga paauglių kategorijoje ir leidyklos „Alma littera“ išleista su priedašu „Konkurso nugalėtoja“. Kūrinio siužeto pagrindą sudaro dvi pasakojimo versijos: viena su nelaiminga, kita su laiminga pabaiga. Tai pasakojimas apie trijų šešiolikos-septyniolikos metų Kauno Jėzuitų gimnazijos moksleivių Alos, Monikos (Monos), Arvydo (Arvio) kasdienybę, išgyvenamas sudėtingas situacijas, jų draugystę bei jos išbandymus. Kūrinyje viena vertus aiškiai brėžiama riba – mes / jie. Tie mes – tai tikintys, negeriantys ir beveik nerūkantys jėzuitai, o jie – tai tokie, kurie dalyvauja „normaliuose vakarėliuose, kurių, kaip sako pasakotoja, „dvi panos tapo nėščios“²¹. Dinamiškas kūrinio siužetas priartinta prie natūralios paauglio kalbos kūrinio kalba (daug slengo, dainų tekstų, ištraukų iš klasikinės pasaulinės bei lietuvių literatūros, net į kūrinio audinį įpinami – organiškai – keiksmazodžiai) ir pačios sprendžiamos problemos (pagrindinė personažė Ala vaikystėje yra patyrusi pedofilijos traumą, Arvydas tik paauglystėje sužino, kad yra įvaikintas, Monika besimokydama gimnazijoje tampa nėščia, pirmojoje kūrinio dalyje Gytė pasidaro abortą) atitinka psichologinės-probleminės paauglių literatūros kanoną ir šia prasme nebūtų išskirtinė. Ją išskirtine daro pats pasakojimo kontekstas: visas sudėtingiausias situacijas patiria, išgyvena ne šiaip sau paaugliai, bet „bažnyčios“ paaugliai, tokie, kurie ne tik mokosi katalikiškoje gimnazijoje, bet ir jų visą gyvenimą struktūruoja su bažnyčios veiklomis susiję dalykai: savanorystė, rekolekcijos, bendravimas su kunigu, Mišios, maldos, net diskusijos apie ilgiausias galimas maldas, maldos grupės, jų gyvenimas pas vienuoles ar parapijos namuose...

Pasakojimas koncentruotas į Kauno erdves, atpažįstamos gatvės, tarsi piešiamas Kau-
no žemėlapis. Daug vietos skiriama paminėti ir su krikščionišku tikėjimu susijusiems objektams: Jėzuitų gimnazija, „Marijos radijas“, Švento Antano bažnyčios raštinė...Įdo-
mu tai, kad jau iš knygos anotacijos („Ala padeda visiems, kam reikia pagalbos. Jos auto-
ritetai – Motina Teresė ir kunigas Janas“) ir pirmų knygos puslapių, iš tam tikrų detalių
(pasakotoja prisimena, kad dalyvavusi rekolekcijose, kad jose kalbėjęs kapelionas, taip
pat prisimena, taip pat kontekstiškai, bendraudama su savo draugais, kad jis „padrąsino
mus linkėti gero savo priešams“²²) galima suprasti, kad joje kalbama apie tikinčius, ieš-
kančius krikščioniškųjų imperatyvų, kuriais galėtų gyventi kasdienybėje, bet šalia skau-
džiai klystančius, paauglius.²³

21 Ibid, p. 89.

22 Una, R. Šeštadienį, aštuntą valandą. Vilnius: Alma littera. 2017, p. 13.

23 Daugeliu požiūrių šis kūrinys panašus į Unės Kaunaitės romaną „Sudie, rytojau“, kuriame labai panašiai braižomas Vilniaus žemėlapis, o pagrindinė veikėja dvyliktokė Vytautė yra ta, kuriai įdomu ne pamokų metu klausytis apie sakralius dalykus, pavyzdžiui, apie Jonų bažnyčią, kuri „Trinavė, ją supa septynios koplyčios prie šoninių vartų.“ Abiejų apysakų personažės (šešiolikos su puse Ala

Kita vertus, jau Rebekos Unos apysakos pradžioje parodoma Alos, besimokančios Jėzuitų gimnazijoje, kančia: sutikti suaugę žmonės nuo pat pradžių kiekvieną Alos altruistišką veiksmą vertina tik kaip su paaugliška mąstysena nesiderinančių veiksmą, kuris yra „primestas mano gimnazijos metodikų“²⁴. Apskritai visame kūrinyje tikintys personažai sulaukia stiprių patyčių iš bendraamžių, pašepiamas jų maldingumas, jų tikėjimas, o „šventumas“ nuolat tikrinamas bendraamžių. Visą pasakojimą ritmizuoja nuolatiniai Alos susitikimai (ar prisiminimai) su kunigu Janu, kuris yra tarsi Dievo balsas, sakantis, ką Ala turinti ar neturinti daryti, galvoti, ką turinti lankyti (pagyvenusią, sergančią alzheimeriu moterį Zoldą), jo įžvalgos prisimenamos sunkiausiais momentais, kai Alai reikia kovoti su beužvaldančia neapykanta (tada ji prisimena, kad Janas sakęs jį „Tai sąmoningas valios aktas. Sąmoningas, ilgai trunkantis blogio linkėjimas“²⁵. Šie įvairiomis progomis kunigo pasakyti pamokymai, patarimai nuo pat pasakojimo pradžios yra svarbūs, išskyla iš sąmonės. Rebeka Una, kurdama savo personažę Alą, ją, jos tikėjimą supriešina su jos geriausios draugės Monikos (Monos) netikėjimu arba deklaratyviu teigimu apie tai, kad ši yra netikinti. Įdomu, kad vaizduojant abi merginas, jų pokalbiuose sprendžiamas filosofinis klausimas, kas motyvuoja agnostiką moraliai elgtis? Grįžusi iš tarptautinio debatų konkurso, Monika pasakoja apie savo tris debatų temas ir vienoje yra svarbus intarpas, parodantis, kas debatantei svarbu, – „sustabarėjam, kai reikia lankstaus žvilgsnio ir sprendimo, o ten, kur tvirtai prireikia pastovėt už moralę, – esam tikri skiedalai.“²⁶ Bendraudama su Ala, Monika tiesiogiai išsako esanti netikėjimo laikotarpyje, esanti agnostikė ir būtent tas tiesioginis išsakymas išprovokuoja merginų diskusiją tikėjimo klausimais:

„- Agnostikai neteigia, kad netiki. Jie teigia, kad nežino, ar yra Dievas.

- Tas pats filosofinis š... , tik atspalvis kitas, - numojo. Man dingtelėjo, kad iš turnyro Monika grįžo dar sarkastiškesnė, nei buvo. O gal kažką buvau praleidusi. Kai su Zolda.

- Prisimeni mūsų lažybas - rasti ilgiausią maldą? Na štai, netyčia radau. Netyčia. Lažybos laimėtos. Perki man tris kavas su riešutų sirupu.“²⁷

Pati tokio pobūdžio diskusija, įkomponuota į paaugliams skirto kūrinio audinį, rodo paties klausimo, pačios problemos suaktualinimą. Kas yra agnostikas, kaip siejasi (ar nesisiejasi) moralė su tikėjimu ir pan. Kita vertus, aiškiai ironizuojamas merginų ginčas, net lažybos dėl ilgiausios maldos ar ką nors gali reikšti maldos ilgumas ar trumpumas be vidinio turinio? Skaitant kūrinių, justai didėjanti jo įtampa, vaizduojamiems paaugliams tenka apmąstyti ir spręsti vis sudėtingesnius uždavinius. Įdomiai rašytojos apgalvota visą kūrinių struktūruoti pagal tai, kaip paaugliai dalyvauja debatuose sudėtingiausiais, jautriausiais klausimais (abortas, negimusio vaiko teisės ir jų nebuvimas, lengvieji narkotikai, jų legalizavimas, kuo būti geriau – vyru ar moterimi ir pan.) ir kaip visa tai, ką

ir abiturientė Vytautė) moksluokės, viena dalyvaujanti debatuose, kita fizikos olimpiadoje, Unės Kaunaitės Vytautė apskritai gabi viskam. Vis dėlto visame Unės Kaunaitės pasakojime iš esmės neprieinama prie Dievo klausimo, Vytautės gyvenimą motyvuoja jos skaitoma gausi literatūra, kultūros objektai, o tikėjimas yra paliekamas tarsi parašėse, jį pakeičia ilgos paauglių diskusijos apie horoskopus, nuolat primenant, kad iš tiesų jais netikima.

24 Una, R. Šeštadienį, aštuntą valandą. Vilnius: Alma littera. 2017, p. 14.

25 Ibid. p. 21.

26 Ibid., p. 48.

27 Supra note, 24.

kalbėjo, jie realiai turi pritaikyti sprendami išskylančias analogiško pobūdžio problemas, darydami pasirinkimus arba dalyvauti priimant sprendimus draugams.

Kaip buvo įvardinėje darbo dalyje minėta, šiame kūrinyje keliami patys sudėtingiausi – pedofilijos, savizudybės, aborto, įvaikinimo – klausimai. Kitame straipsnio poskyryje bus kalbama apie tai, kaip šie klausimai sprendžiami ne tik Rebekos Unos, bet Ilonos Ežerinytės, Unės Kaunaitės, Lauros Varskauskaitės kūriniuose.

Temos, apie kurias sunkiausia kalbėti

Pagal savo žanrinę prigimtį probleminei-psichologinei literatūrai leista kalbėti beveik apie viską. Tik klausimas, kaip kalbėti, ką iškeliant sunkius dalykus pasakyti ir ko tokiais tekstais siekti. Galima daryti prielaidą, kad ir tokioje literatūroje paaugliams turi būti išlaikomos trys pagrindinės krikščioniškosios vertybės: tikėjimas, viltis ir meilė. Šį supratimą sukonkretina, daug labiau išryškina intelektualusis XIX a. pravoslavų dvasininkas, dvasinės akademijos vyskupas, vėliau pasivadinęs Teofanu atsiskyrėliu, savo laiškuose „Kas yra dvasinis gyvenimas ir kaip jam nusiteikti“²⁸ atsako į klausimą, ar gerai daug skaityti: „Įsiveskite tokią taisyklę: kai būdama giedros dvasinės nuotaikos pradėsite skaityti pasaulietišką knygą, ir toji giedra nuotaika ims blėsti, meskite knygą šalin. Ir šios taisyklės griežtai laikykitės.“²⁹ Svarbiausią santykį su pasaulietiška knyga Teofanas išsako čia: „O apysakos ir romanai?! Ir čia esama gerų knygų! Bet norint tai sužinoti, reikia jas perskaityti, tačiau šitaip prisiskaitysite tokių istorijų ir vaizdų, kad Dieve saugok. Priteršite savo tyrą galvelę. O tada teks kuopti. Kuriems galams užsitraukti šitokį vargą?!“³⁰ Remiantis šiomis atsiskyrėlio išvalgomis ir vertinant šiuolaikinę lietuvių problemine-psichologinę literatūrą paaugliams, svarbu pastebėti ir suvokti: 1) kiek tokios literatūros skaitymas teikia džiaugsmo ir mažina nusiminimą („nuo nusiminimo ir vilties praradimo saugok mus, Viešpatie“ – eilutės iš Šventosios Dvasios litanijos); t. y. kaip pavyksta kūrinio veikėjui (o kartu ir skaitytojui) įveikti liūdesį; 2) kiek kūrinyje vaizduojami dalykai, piešiami vaizdai savo drastiškumu, amoralumu, cinizmu gali būti kenksmingi skaitytojo dvasiai, gali priteršti skaitytojo galvelę; 3) ir dar vienas dalykas, į kurį orientuoja Teofano išmintis – knygą reikia vertinti pagal tai, kiek ji leidžia daryti pažangą siekiant dieviškosios išminties³¹, t. y., kiek ji padidina Tikėjimą, Viltį ir Meilę. Į šiuos dalykus turėtų orientuoti geriausioji taip pat ir problemine-psichologinė literatūra paaugliams.

Vis dėlto žvelgiant į pasaulines tendencijas, šiuolaikinėje literatūroje paaugliams iš esmės nebėra laimingos pabaigos, dažnai knygos baigiasi neviltingai pagrindinio personažo pralaimėjimu.³² Kalbėdama apie geros, ypač paaugliams skirtos literatūros, pabaigos

28 Šventasis Teofanas atsiskyrėlis, *Kas yra dvasinis gyvenimas ir kaip jam nusiteikti*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidykla, 2017.

29 Ibid, p. 209.

30 Ibid, p. 210.

31 Ibid, p. 209.

32 Apie tai savo pranešime „The Great YA Debate: Satisfying Endings for Young Adults and Adults Alike“ IBBY konferencijoje Naujojoje Zelandijoje kalbėjo Victoria, jos universiteto doktorantė Erin Farrow, tyrinėdama pačias naujausias paauglių literatūros knygas. Tai iškart orientuoja į apskritai krikščioniškosios vilties sumažėjimą.

ir krikščioniškosios vilties santykį literatūrologė Mstisk³³ pastebi tai, jog krikščioniškoji viltis turi likti visada, kai galbūt personažų dabartinės gyvenimo aplinkybės neleidžia iki galo patirti laimės, o pats kūrinys dėl atveriamų piktžaidžių, dėl meniškai tyrinėjamos sudėtingos, kartais ir sukrečiančios realybės, negali baigtis gerai, laiminga pabaiga būtų pritempta ir nelogiška. Krikščioniška viltis nebūtinai turi sutapti su laiminga pabaiga. Pavyzdžiui, Bitės Vilimaitės apysaka „Mergaitės romanas“ baigiasi tarsi blogai – personažė Elzė nusivilia daugeliu žmonių, tam tikra prasme ir Dievu, sugrįžta į vaikų globos namus, iš kurių taip svajotojo ištrūkti. Ir vis dėlto Elzė gyvena, o jos likimo draugės, kurios skrido į Prancūziją, į vienuolyną, žūsta aviakatastrofoje. Elzė gyvena ir vien jau tai teikia vilties.

Neretai paaugliams skirtoje probleminėje-psichologinėje literatūroje vienaip ar kitaip iškyla *savižudybės klausimas*. Ar verta gyventi, kai esi nemylimas, išsiskyrei su mylimuoju, sergi, esi nepalankiausių aplinkybių (pavyzdžiui, socialinių – skurdas, skyrybos, buvimas sektose ir pan.), kai esi patyręs kokią nors, pavyzdžiui, seksualinę, prievartą, akivaizdoje. Kaip ir kiek į veikėjų, mąstančių apie savizudybę, mintis įsiterpia Dievas?

Ankstesniame poskyryje nagrinėtos Rebekos Unos apysakos „Šeštadienį, aštuntą valandą“, personažai-paaugliai pastebi, kaip lengvai, kaip žaismingai paaugliui apie savizudybę kalba populiarioji kultūra; diskutuodami apie Mikio įvaizdžius kultūroje, pasakotoja pastebi: „toliau buvo parodyta kita skaidrė: stovėdamas ant vienos kojos ant Eifelio bokšto, Mikis mojo užrašu AMUSING OURSELVES TO DEATH.“³⁴ Ir čia pat pasakotoja pakomentuoja šią skaidrę: „Šaunuolis Arvydas – įdėjo ištrauką iš mano mėgstamos dainos tokiu pat pavadinimu. Ironiška, bet netgi savizudybės – pasirinktas destruktivus gyvenimo būdas – tapo linksminimo formos atmaina.“³⁵ Šiame Rebekos Unos kūrinyje atskleidžiamas visas spektras su savizudybe susijusių aspektų: pavyzdžiui, giliame socialiniame dugne gyvenanti, proftechnikos mokykloje besimokanti Gintė skundžiasi gavusi parašyti temą apie tai „kodėl Veronika nusižudė, gal galėjo būti kitaip?“. Formuluojamas toks klausimas suponuoja prielaidą, jog diskutuodami apie Antano Vienuolio kūrinių situaciją, proftechninės mokyklos mokiniai jame tarsi veidrodyje gali matyti savo pačių gyvenimo perspektyvą, pasirinkimus, nes patys dažnai yra ties gyvenimo / negyvenimo riba.

Apskritai, žvelgiant į lietuvių probleminę prozą, daugelyje knygų personažai susiduria su dilema – būti ar nebūti – apmąsto savizudybės galimybę (Vytautės Žilinskaitės „Kintas“, Lauros Verslauskaitės, „Mano didelis mažas AŠ“, Unės Kaunaitės „Sudie, rytojau“, Ilonos Ežerinytės „Verksnių klubas“, Kazio Sajos „Liepsnojanti“ ir kt.). Veikėjai įsivaizduoja, kaip būtų, jei nusižudytų, kaip jų visi gailėtųsi ir pan. Tai, ką apie savizudybę mąsto paaugliai, atitinka tai, ką anot filosofo Slavojaus Žižeko, apie dažnus savizudybės motyvus mąsto moterys. Žižekas, remdamasis Ottu Weiningeriu, yra pasakęs: „Net savizudybė, kaip absoliutus veiksmas yra įvykdoma iš narcisistinių-patologinių sumetimų.

33 Miskec J., Schmidt J. K., „Catholicism in YA Literature: A Theological Perspective.“ *The Looking Glass: New Perspectives on Children’s Literature* 2010, 14, 2, [prieiga internete: <https://www.lib.latrobe.edu.au/ojs/index.php/tlg/article/view/226/224>, žiūrėta 2017 05 05]

34 Ibid. p. 61.

35 Ibid. p. 61,

Tokios savižudybės praktiškai visuomet yra lydimos apmąstymų apie kitus žmones, ką jie pagalvos, kaip jie gedės, kokie susisielojė - ar pikti - jie bus.“³⁶

Unės Kaunaitės apysakoje „Sudie, rytojau“ Ilonos Ežerinytės apysakoje „Verksnių klubas“ jau pirmuosiuose puslapiuose užsimenama apie savižudybę. Unė Kaunaitė savo kūrinių pradeda (ir baigia tarsi įrėmindama) tuo, kad pagrindinė veikėja-pasakotoja rengeiasi nušokti nuo tilto: „Arterijomis staiga plūstelėjo adrenalinas: laikydama už tilto turėklų perlipo į kitą pusę ir atsisėdo ant krašto, po kojomis šniokštė vien upių motina.(...) Ir visi bus laimingi. Pati matė: vieni išeina, o kitų gyvenimas teka toliau, svarbu tik atminimas, kurį palieki. Ir jos tėvai galės visą gyvenimą tikėti, kad užaugino tobulą dukrą.“³⁷

Ilonos Ežerinytės apysakoje „Verksnių klubas“ pasakotoja pagalvoja ne apie savo, bet apie savo nuo alkoholizmo įstaigoje besigydančio tėčio galimą savižudybę: „Prisiisurbsi – ir norėsis brūkštelėti kuo aštriu per riešus. Nieko aštraus jie ten neturi (...) Kam žudytis – bus labai sunku, tai išeis, nutrauks sutartį.“³⁸ Būtent paskutinio sakinio žodžiai „Kam žudytis“ yra tas lakmuso popierėlis, kai vertinamas kalbėjimas apie savižudybę paaugliams skirtoje prozoje.³⁹ Ar paauglio pamąstymas, liūdesio akimirkos ir tikrai svarbios išgyvenamos egzistencinės situacijos išprovokuotas pagalvojimas apie savižudybę, kaip problemų sprendimo būdą, ir lieka mąstymu, ar atsiranda aplinkybių, žmonių, kurie tokį mąstymą kūrinių naratyve pakreipia kita linkme? Paauglių literatūra savo esme balansuoja ties vilties ir laimės siekimo ir nevirties. Kaip kalbėdamas apie šiuolaikinį paauglį pastebi žymus Amerikos psichologas Jamesas Dobsonas savo knygoje „Gyvenimas ant bedugnės galo“, šiuolaikinis paauglys (o knygoje kalbama apie dar XX a. pab. paauglį; šiuo metu paauglį kamuojantys gyvenimo sunkumai, pagundos ir iššūkiai dar didesni, nei knygos realybė tai atveria – A. G.) ištis gyvena ant bedugnės kranto, o bedugnė – tai nihilizmas, nematymas gyvenimo prasmės, polinkis į eskapizmą, kurį užtikrina kvaišalai ir pan.⁴⁰

Paauglių literatūra turėtų padėti pamatyti tą viltį, kaip kūrinių pasakojimas padeda suvokti savižudybės, gyvenimo problemų sprendimo išeities, beprasmiškumą, negalimumą, kaip geba (ar negeba) parodyti paaugliui gyvenimo grožį, svarbą, parodyti kelius, galimybę keltis, išeiti iš negatyvizmo. Kalbėdama apie Kazio Sajos apysaką „Liepsnojanči“, apie jos nusikaltėlių apdegintą Radvilę, kuri nenori gyventi, mąsto apie savižudybę, literatūros kritikė Rasa Milerytė pastebėjo, jog „K. Saja knygoje „Liepsnojanči“ atmeta bet kokią savižudybės poetizavimą, nekelia savižudybės klausimo kaip filosofinio, jo personažas nėra toks, kuris neatlaikytų būtis ir todėl nuo jos bėgtų. (...) Radvilė patiki, Radvilė randa viltį (ak, kaip apgalvotai autorius parinko vardą!). Pokalbio dėka laimėtas vienas gyvenimas.“⁴¹

36 Žižek S. Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 260.

37 Kaunaitė U. Sudie, rytojau, Kaunas: Žara, 2011, p. 7-8.

38 Ežerinytė I. Verksnių klubas, Vilnius: Dominicus Litanus, 2017, p. 7.

39 Tiek Unės Kaunaitės, tiek Ilonos Ežerinytės į savižudybę pažiūrima labai subtiliai, abi knygos savo meninėje realybėje parodo pasakotojui-veikėjui kelius į gyvenimą, į galimybę išspręsti savo paauglystės problemas.

40 Dobson J. Gyvenimas ant bedugnės krašto, Vilnius: Tiesos žodis, 2001.

41 Milerytė R. Metas kalbėti apie tai, apie ką patogiausia tylėti, <http://literaturairmenas.lt/2014-05-23-nr-3475/1776-knygos/2791-rasa-mileryte-metas-kalbėti-apie-tai-apie-ka-patogiausia-tylėti>

Šia prasme svarbi yra probleminės-psichologinės prozos L. Varslauskaitės knyga „Mano didelis mažas Aš“, kurioje paauglys-pasakotojas yra dauno sindromu sergantis vaikas. Kartą jis pasiklydęs, susitinka parke jaunuolį, kuris netekęs vilties ketina nusižudyti. Būtent tas susitikimas, būtinybė padėti dauno sindromu paženklintam paaugliui, padeda ir pačiam besizudančiajam išlipti iš duobės, keistis, atsisakyti savižudybės idėjos, pamatyti ir įvertinti savo gyvenimo aplinkybes tarsi visiškai naujai.⁴² Geras draugas padeda pakeisti nuomonę apie svarstomą savižudybę ir Vytautei (Unė Kaunaitė, „Sudie, rytojau“). Savižudybės idėjos atsisakoma, perkėlus mąstymą apie save, į mąstymą apie kitą. Tai patvirtina ir filosofo, tyrinėjusio žmogaus laimę, Wladislavo Tatarckiewicziaus įžvalga apie tai, jog „tik tie būna laimingi, kurių mintys nukreiptos į kokį nors dalyką, o ne į savo laimę; į kitų žmonių laimę, į žmonijos pažangą arba net kokį nors meną arba studijas.“⁴³ Lietuvių autorių probleminės-psichologinės prozos personažai taip pat sugeba įveikti sunkumus tik padėdami kitiems, tik išgyvendami adekvatų, tikrą, giluminį santykį su kitu. Ir čia pagalbą gali teikti net dėl dauno sindromo kenčiantis paauglys.

Deja, dalyje lietuvių autorių kūrinių jautri savižudybės problema dar labiau sujautrinama vaizduojant ne kaip personažui pavyko atsitolinti nuo tokio pobūdžio minčių, kuo jas pakeisti, bet, atvirkščiai, meniniame kūrinyje pasaulyje parodoma, kad tai, ko gero, vienintelis jam likęs pasirinkimas. Čia atkreiptinas dėmesys į tą grožinės literatūros dalį, kuri yra populiariausia (skaitomiausia) ir taip daro didelę įtaką paaugliui, linkstančiam susitapatinti su pagrindiniu personažu, kartoti jo pasirinktus modelius.

Rašytojas Račickas geba patraukliai rašyti paaugliui, kurti patrauklų naratyvą, gerai jausdamas, kuo kvėpuoja paaugliai, kas jiems apskritai svarbu, kokiomis vertybėmis jie gyvena, kokia kalba kalba ir pan. Savo knygoje „Nebaigtas dienoraštis“⁴⁴, kuri (ir tai svarbu – A. G.) daug metų yra tarp populiariausiųjų kūrinių ne tik vyresniesiems paaugliams, bet net ir jaunesniesiems⁴⁵. „Nebaigtas dienoraštis“ svarbus aptarti ne tik tuo, kad čia kalbama apie savižudybę, tyrinėjamos priežastys (nusivylimas įsimylėtais vaikiniais), paskatinusios mergaitę nusižudyti, kuri vaizduojama kaip gera, romantizuota, svajonėse gyvenanti ir pavadinta Deivės Tauraitės vardu (vardas aiškiai semantiškai konotuotas). Deivė nuolat mąsto apie mirtį, kapines, lapkričio pirmąją, tik atsivertusi dienoraštį, skaito informaciją apie pasikorusias penkiolikmetes. Apie visa tai mąstydamą, ji prisimena ir tai, ką žino apie Dievą, t. y. ką apie tai yra sakiusi jos mokytoja: „Nesąmonės! Nėra! Nei rojaus, nei pragaro. Nors... Mokytoja Meidienė sako, kad turim tai, ką patys sukuriame. Tik ne ten, Danguje, o šičia, žemėje.“⁴⁶ Visas Deivės dienoraštis – tarsi ištisas pačių įvairiausių jos nelaimių, nesėkmių, be to, keisčiausių iracionalių poelgių (su drauge bare vaidina lesbietes, eina į svingierių klubą ir pan.) kokteilis.

42 Varslauskaitė L. *Mano didelis mažas Aš*. Vilnius: Alma littera, 2016.

43 Tatarckiewicz W. *Apie laimę*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2016, p. 346.

44 Račickas V. *Nebaigtas dienoraštis*. Vilnius: Vytauto Račicko leidykla, 2014.

45 Apie tai rašoma naujausiojo, jau trečiojo šios knygos leidimo viršelyje: Tai jau trečias „Nebaigto dienoraščio“ leidimas. Per aštuonerius metus knyga neabejotinai rado savo skaitytoją – kasmet sudarinėjančią skaitomiausių paauglių knygų sąrašus, „Nebaigtas dienoraštis“ nuolat atsiduria šalia populiariausių užsienio autorių kūrinių.”

46 *Ibid.*, p. 45.

Kodėl šios knygos pasakojimą galima laikyti antikrikščioniškuoju? Ne tik dėl to, kad pasakojime daugybė vaikui (net ir suaugusiajam šlykštumą keliančių grubių vaizdinių, tiesmuko kalbėjimo apie fiziologinius dalykus, lytiškumą), bet ir tai, kad iš vaiko atimama krikščioniškoji viltis, kūrinys baigiasi neviltingai; ne tik baigiasi mergaitės savižudybe, bet ir visas pasakojimas tarsi pateisina tokį jos pasirinkimą: knygos realybė teigia, kad esą pati visuomenė stumia mergaitę į mirtį. Taip skaitytojui (ir net jaunesniojo amžiaus skaitytojui) apskritai parodoma, kad net ir vaiko savižudybė gali būti kaip išeitis iš nepakeliamų gyvenimo aplinkybių, kad pati Lietuva su savo liūdesiu, mirties kultūra ir panašiais dalykais vaiką tiesiog stumte stumia į pražūtį.

Labai panašios tendencijos, neviltis ir negatyvizmas dominuoja ir kitoje Račicko šiam laukui priskirtinoje knygoje „Baltos durys“. Dar sunkiau paaugliams problemineje prozoje kalbėtis apie jiems taip svarbias temas, susijusias su seksualumu. Ir nors „pirmo karto“ vaizdavimas žvelgiant į pasaulines problemines-psichologines prozos tendencijas, yra kanoniškas, lietuvių paauglių prozoje paaugliams kalbama atsargiai apie sudėtingas pedofilijos, netradicinės seksualinės orientacijos temas. Jau Gendručio Morkūno kūrinyje „Nuomšikis“ buvo užsiminta apie pedofilijos pavojų, kai Nuomšikiui įsėdus į automobilį, jį vežęs vairuotojas ėmė elgtis įtartinai ir Nuomšikis su savo bendrakeleiviu turėjo bėgti. Panašiai intyuityviai pajutęs sau grėsmę būti išnaudotam Kalkutoje bėga mažas berniukas tikrais faktais paremtame filme „Liūtas“.

Viena iš sunkiausių temų, kurią meniškai tyrinėja, Rebeka Una savo romane „Šeštadienį, aštuntą valandą“, yra pedofilijos tema, kai pagrindinė veikėja ankstyvoje vaikystėje tvirkinama savo tėvo, vėliau skaudžiai išgyvena panikos priepuolius, komplikuoatą santykį su savimi ir kitais, reikalaujantį net psichoterapeuto pagalbos. Vis dėlto ši tema knygoje atskleidžiama subtiliai, neperspaudžiant ir įtikinamai, be to, parodoma, kaip suaugusieji, ypač kunigas Janas ir psichoterapeutė Asta, pagrindinei personažei Alai nuoširdžiai padeda gyti.

Tiek Ilonos Ežerinytės („Verksnių klubas“), tiek Rebekos Unos („Šeštadienį, aštuntą valandą“) knygose aspektiškai keliamas ir paauglių seksualinės tapatybės klausimas, kuris, ypač Ežerinytės apysakoje, aptariamas subtiliai, kalbama apie dėl netradicinės seksualinės orientacijos (aseksualumo) kenčiančius paauglius. Rebekos Unos kūrinyje modeliuojamas paauglių bendravimo būdas, kuriame daug vietos tenka prasivardžiovimams ir žodžiai „lesbės“ ar „gėjai“, kaip rodo pasakojimo realybė, tam labiausiai tinka, dažnai vartojami tuo tikslu. Be to ir patys personažai neretai prisiima ir prisidengia „gėjau“ kauke (panašiai kaip lenkų režisieriaus Jano Kamaso'o filme „Savižudybių kambarys“). Pavyzdžiui, Ala turinti drauge su Marku iš kitos mokyklos diskutuoti apie Peliuką Mokį kultūroje ir, jiems besirengiant diskusijai, Markas išrėkia esąs gėjus; ši tema vėliau išplėtojama, kada debatų apie Peliuką Mikį metu, paremdamas savo argumentus, Markas apsiauna aukštakulniais, užsimauna sijoną ir, kraipydamas klubus, ima vaikščioti scenoje, taip pagrįsdamas teiginį, jog visi esame mikiai, kiekvienas savaip. Ir šitas vaidmuo, kaip rodo kūrinio logika, tėra tik Marko poza, prisiimtas vaidmuo. Ežerinytės apysakoje vienas iš pagrindinės veikėjos draugų prisipažįsta visai nejaučiantis seksualinės aistros, esantis aseksualus.

Be to, viena iš svarbiausių Rebekos Unos apysakoje tyrinėjamų problemų – paauglių (ir pavyzdingų Jėzuitų gimnazijos moksleivių) nėštumo problema. Nuo sovitemečiu

Algimanto Zurbos romano „Šimtadienis“ galbūt Rebekos Unos apysakoje daugiausiai mąstoma, daugiausia vietos skiriama apmąstyti vaiko (ne)teisę gyventi, kad ir kas atsitiktų. Tai apmąstoma tiek krikščioniškoje, tiek ir sekuliariojoje perspektyvoje. Toks ir paties kūrinio sumanymas.

Krikščioniškoji meilė ir atlaidumas

Apibendrintai žvelgiant į lietuvių probleminės-psichologinės literatūros lauką, aiškiai jame išryškėja veikėjų konfrontacija su savo tėvais, stiprus antagonizmas. Dažnai personažai apskritai paliekami taip ir nesusitaikę, neatleidę savo artimiesiems. Šioje vietoje vaikas-personažas (ir skaitytojas susitapatinęs su personažu) paliekamas neatleidimo būsenoje, Dievo įstatymo „Gerbk savo tėvą ir motiną“ laužymo perspektyvoje. Kompliktuotas personažų santykis su tėvu dažnai atspindi ir komplikuoatą santykį su Dievu. Šie du dalykai gražiai susieja Nijolės Kepenienės romane „10 % improvizacijos“, kuriame mergina Saulenė lošimo namuose suradusi savo tėtį, kuri toje vietoje tėčiui primena Dievą sakydama: „Kvaila metalo dėžę paversti Dievu.“, o tėtis merginai atsako: „Apie meilę žinome dar mažiau nei apie sėkmę ar Dievą, – tėvo profilis atrode neįskaitomas tarytumei iš popieriaus iškirptas siluetas.“⁴⁷ Čia matyti, kad pokalbį apie gyvenimo aplinkybes (taip pat ir apie Dievą) provokuoja ne suaugęs tėtis, bet į ypatingą vietą nuėjusi jo ieškoti paauglė mergaitė. Ironiška, kad apie meilę ir Dievą mergaitė savo tėčio išdrįsta paklausti tik jam žaidžiant kazino, toje profaniškoje, nusakralintoje erdvėje, labiausiai diametraliai atitolusioje nuo meilės ir Dievo, realybėje.

Vienas iš svarbiausių, ypač paauglių literatūros, tikslų (ypač vertinant šią literatūrą krikščioniškuoju požiūriu) yra parodyti galimybę vaikui susitaikyti, priimti savo artimuosius, priimti (atleisti) savo mamai ir tėčiui, net jei jie yra pasielgę neteisingai, net jei yra nuskriaudę vaiką. Belgų psichologas Bertas Hellingeris, sukūręs šeimos konsteliacijos teoriją psichologijoje, teigia, kad svarbiausias dalykas vaikui, jo laimei – būti meilės ryšyje su savo artimaisiais, ypač tėvais. Daugybė vidinių, dvasinių problemų vaiko sieloje sumažėja, jos savaimė išnyksta susitaikius su tėvais, nusilenkus jiems, atsiprašius, priėmus patį save (ačiū, mama, kad mane pagimdei. Šie žodžiai rodo savęs, kaip asmens, tokio, koks esu, priėmimą.) Taip, kaip tai išsakoma Rebekos Unos apysakoje „Šeštadienį, aštuntą valandą“: „Ar ir mano gyvybė išplaukė paviršium nuo kito žmogaus ištarto „taip“? Kada nors nueisiu jai padėkoti. Savo mamai.“⁴⁸ Šia prasme svarbu pastebėti, kad daugybėje net labiausiai konfliktišką santykį su savo tėvais meninėje realybėje patiriantys veikėjai-paaugliai (pavyzdžiui, Sophie Maccenzie „Įdukra“) vis dėlto pasakojimo pabaigoje savo tėvus tarsi išvysta iš naujo, su jais susitaiko, pamato, kad ir tie kiti tėvai (kurie sąmonėje atrode tokie idealūs) – su trūkumais.

Šioje vietoje minėtinas vertingas, įrašytas į IBBY meniškai vertingų kūrinių sąrašą Renatos Šerelytės kūrinys „Rebekos salos“ (Šerelytė, 2016), kuriame, kaip tik išryškėja tas neatleidimas. Mergaitė Rebeka išplėtoto siužeto kūrinyje turi galimybių pabuvoti įvairiose

47 Nijolė Kepenienė, 10 % improvizacijos, 2004, p. 50

48 Una R. Šeštadienį, aštuntą valandą, Vilnius: Alma littera, p. 392.

salose, kuriose susitinka su sau svarbiais žmonėmis, su kuriais jau būdama paauglė iki šiol neturėjo galimybių susitikti, pabūti jų pasaulyje. Taip ji pabuvoja ir susipažįsta su savo močiute, taip ji turi galimybę susitikti (pamatyti jo pasaulyje, jį pažinti) savo tėtį. Pasakojimo logika tokia: mergaitė pamato, kad tėtis gyvena bohemišką gyvenimą, svaiginasi, yra neatsakingas, pasižymi kitomis neigiamomis savybėmis, kad gyvena pasaulyje, realybėje, kuriame jai, jo biologinei dukrai, vietos tarsi nėra ir ji prieina prie išvados, kad jai tokio tėvo nereikia, ji su juo susipažinusi, tarsi išbraukia iš savo gyvenimo. Panašiai savo tėvų atsisako Kazio Sajos įvaikintas personažas kūrinyje „Septyni miegantys broliai“. Dramatiškai susiklosto personažų ir jų tėvų santykiai ir jau minėtuose Vytauto Račicko kūriniuose, Verslauskaitės kūrinyje „Mano didelis mažas Aš“ ir kt. Visiems ir sau atleisti pavyksta abiejų Opolskaitės sunkiojo realizmo laukui priklausančių romanų „Ir vienąkart, Riči“ bei „Eksperimentas gyventi“ bei Unės Kaunaitės apysakos „Laiškai Elzei“ veikėjai. Net iš kapo savo dukrai Elzei sušunka jos tėtis, ji jį išgirsta („El-zel-zel-el-zel“) sunkiausiu jai apskritai gyvenimo momentu.

Net ir sunkiausias problemas tyrinėjanti probleminė-psichologinė literatūra paaugliams ieško vilties, ieško tokio Dievo, kuris pasirodytų taip, kaip jį įsivaizduoja personažė iš rašytojos Nijolės Kliukaitės romano „Mirties vandenynas“:

„Jis išbels visus dangiškosios buveinės langus, ir Dievas, ilgus metus tik šukavęs savo susivėlusią barzdą, pagaliau išgirs.

Jokie ausų kamščiai jam nebepadės.

Jis išgirs.

Ir dangiškoji mana pagaliau ims byrėti.

Ir leis is į žemę nematytos dar formos snaigėm.“⁴⁹

Išvados:

Daugelyje straipsnyje tyrinėtų geriausių lietuvių autorių kūrinių matyti, kad pagal probleminės-psichologinės literatūros žanrui būdingą kanoną, vaizduojant pačias sudėtingiausias paauglį kamuojančias problemas, daugelis personažų prisimena Dievą, apmąsto krikščioniškąsias tiesas.

Veikėjų sąmonėje išskylantis Dievas, jo įvaizdis, yra kaip baudžiančio, reikalaujančio, negailestingo, verčiančio paauglį atlikti sunkiausių jam veiksmą – viešai paliudyti priklausymą kažkam, tegul tai bus ir Dievas, žegnotis, būti nuolankiam.

Dažniausiai ironiškai ir nepatraukliai vaizduojami kunigai ir vienuoliai, kvestionuojamas ar abejojamas jų tikėjimas, pats pašaukimas. Akivaizdu, kad tokiose knygos paaugliai daug dažniau diskutuoja, konfrontuoja, ironizuoja Dievą. Be to, kaip ir sovietmetyje, dažnai iškyla senų moteriškių, neturinčių (nors norinčių turėti) paaugliui įtakos vaizdiniai, kurios pabrėžtinai religingos, klūpančios prieš šventuosius paveikslus ir besimeldžiančios. Jos, panašiai kaip Vytautės Žilinskaitės apysakoje „Kintas“, vadinamos žodžiu „davatka“, kuris savaime neša visą negatyvią informaciją, turi atitinkamą semantiką.

49 Kliukaitė N. Mirties Vandenynas: Klaipėda: Libra Memelensis, 2011, p. 4

Pati stipriausia Dievo vaizdavimo, krikščioniškųjų kontekstų prasme yra 2017 metais pasirodžiusi Rebekos Unos apysaka „Šeštadienį, aštuntą valandą“. Šioje knygoje kuriamas nesupaprastintas pasaulėvaizdis, personažai paaugliai, besimokantys Jėzuitų gimnazijoje, nėra atskirti nuo pasaulio, vienaip ar kitaip patiria visa tai, ką išgyvena ir kiti, tiesiogiai su krikščioniškuoju tikėjimu (ir su tokio pobūdžio gimnazija) pirmiausia nesiejami paaugliai. Personažai prisiima, išsimatuoja pačias įvairiausias kaukes, kurių įtikinamas įvaizdis yra Peliukas Mikis, ir nebūtinai tik prisimato, bet ir skaudžiai išgyvena visus įmanomus kitoniškumo variantus. Vis dėlto šalia paauglių yra jiems galintys padėti išmintingi suaugusieji, ypač kunigas Janas. Šioje knygoje Dievas, paauglio santykis su Juo daugeliu atvejų nulemia (nors ir ne visada) paauglio pasirinkimus, motyvuoja vienokiam ar kitokiam elgesiui.

Literatūra

- Chelioti E. *The Secular Angel in Contemporary Children's Literature*: David Almond, Philip Pullman, and Cliff McNisch. Birmingham: The University of Birmingham. 2013 [interaktyvus] <<http://etheses.bham.ac.uk/4277/1/Chelioti13PhD.pdf>>, žiūrėta 2017-07-15].
- Dobson J. *Gyvenimas ant bedugnės krašto*, Vilnius: Tiesos žodis. 2001.
- Ežerinytė I. *Verksnių klubas*. Vilnius: Dominicus Lituanus. 2017.
- Frielingsdorf K. *Demoniški Dievo įvaizdžiai*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai. 2003.
- Garcia-Rivera A. *A Wounded Innocence: Sketches for a Theology of Art*, Minnesota: A Michael Glazier Book, The Liturgical Press. 2003.
- Gustaitienė A. (Ne)laisvė būti geru paaugliu: teigiamas personažas XXI a. lietuvių paauglių prozoje, in *Vaikų literatūra - laisvė ir kontrolė: straipsnių rinkinys*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla. 2013, p. 22–32.
- Jakonytė, V. *Sovietmečio vaizdins lietuvių literatūroje vaikams*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas. 2015.
- Kaunaitė U. *Sudie, rytojau*. Vilnius: Žara. 2011.
- Kepenienė N. *10% improvizacijos*. Klaipėda: Eglė. 2004.
- Kliukaitė N. *Mirties vandenynas*. Klaipėda: Libra Memelensis. 2011.
- Miscek J., Schmidt K, “Catholicism in YA Literature: A Theological Perspective.” *The Looking Glass: New Perspectives on Children's Literature*, 2010, 14, 2, [interaktyvus] <<https://www.lib.latrobe.edu.au/ojs/index.php/tlg/article/view/226/224>>, [žiūrėta 2017 05 05].
- Opolskaitė D. *Ir vienkart, Riči*. Vilnius: Alma littera. 2016.
- Opolskaitė D. *Eksperimentas gyventi*. Vilnius: Alma littera. 2015.
- Račickas V. *Baltos durys*. Vilnius: V. Račicko leidykla. 2010.
- Račickas V. *Nebaigtas dienoraštis*. Vilnius: V. Račicko leidykla. 2006.
- Riga P. F. „Religion in Children's Literature“, *Children's Literature Association Quarterly*, 14, 1. 1989.
- Saja K. *Septyni miegantys broliai*, Vilnius: Alma littera. 2009.
- Saja K. *Liepsnojanti*, Vilnius: Alma littera. 2013.
- Schmidt G. , “The Last Taboo: The Spiritual Life in Children's Literature.” *The Five Owls XV*, 2000, 2, 25–27.
- Strelcova A. Mirties problematika XXI a. lietuvių paauglių literatūroje. Iš: *Vaikų literatūra - laisvė ir kontrolė: straipsnių rinkinys*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2013. P. 70-79.

- Šventasis Teofanas Atsiskyrėlis. *Kas yra dvasinis gyvenimas ir kaip jam nusiteikti*, Vilnius: Katalikų pasaulio leidiniai. 2017.
- Tatarkiewicz, W. *Apie laimę*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras. 2016.
- Una R. *Šeštadienį, aštuntą valandą*, Vilnius: Alma littera. 2017.
- Varslauskaitė L. *Mano didelis mažas Aš*. Vilnius; Alma littera. 2016.
- Vilimaitė B. *Mergaitės romanas*. Vilnius: Gimtasis žodis. 2004.
- Žilinskaitė V. *Kintas*. Vilnius: Alma littera. 2006.
- Žižek S. Viskas, ką norėjote sužinoti apie Žižeką, bet nedrįsote paklausti Lacano, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla. 2005.

CONTEMPORARY LITHUANIAN LITERATURE FOR ADOLESCENTS VIEWED FROM THE PERSPECTIVE OF CHRISTIAN THEOLOGICAL LITERATURE

Asta Gustaitienė

Vytautas Magnus University, Lithuania

Summary. *This article analyses contemporary Lithuanian literature for adolescents from the perspective of theology. In recent years, the religious theme has become fairly popular in such literature. Examples that can be used to illustrate this include outstanding books of Lithuanian contemporary realistic literature for adolescents, including “Verksnių klubas” by Ilona Ežerinytė, “Mirties vandenynas” by Nijolė Kepenienė, and “Nebaigtas dienoraštis” and “Baltos durys” by Vytautas Račickas. The research is mainly focused on a psychological-realistic novel written by Rebeka Una, “Šiandien, aštuntą valandą”, because this book is strong in artistic terms and strongly reveals the Christian context. The aim is to reveal how a teenager’s relationship with God is portrayed in some of the best Lithuanian writing for adolescents, and how their Christian faith helps them get through their most difficult life experiences. The interpretive-descriptive method of data analysis is used in the research.*

Keywords: *adolescent problem-psychological literature, theology of literature, philosophy of literature, God and faith, bibliotherapy, images of the clergy*

Asta Gustaitienė, Vytauto Didžiojo universitetas. Mokslinių interesų kryptys: literatūros teorija, vaikų literatūra, literatūrinė onomastika, literatūros filosofija, literatūros teologija, skandinavų literatūra.

Asta Gustaitienė, Vytautas Magnus University. Research interests: literary theory of children’s literature, literary onomastics, philosophy of literature, theology of literature, Scandinavian literature.